

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra nederlandistiky

Školní rok 2009/2010

**ELEMENTEN VAN HET MAGISCH REALISME
IN
DE KOMST VAN JOACHIM STILLER
VAN
HUBERT LAMPO**

Bakalářská práce

Simona Kučerová

Vedoucí práce: **Dr. Lianne Barnard, M.A.**

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením Dr. Lianne Barnard, M.A.. Veškerou literaturu, kterou jsem k práci použila, jsem uvedla v seznamu.

Ik verklaar dat ik de afstudeerscriptie zelfstandig heb geschreven onder begeleiding van Dr. Lianne Barnard, M.A. Alle gebruikte literatuurbronnen heb ik in de literatuurlijst aangevoerd.

V Olomouci dne: 8. května 2010

Simona Kučerová

INHOUD:

1. INLEIDING	5
2. MAGISCH REALISME	6
2.1. Definitie van het magisch realisme	6
2.2. Historische ontwikkeling	6
2.3. Kenmerken van het magisch realisme	8
3. VERSCHILLEN TUSSEN HET MAGISCH REALISME EN ANDERE STROMINGEN	11
3.1. Realisme en Magisch realisme	11
3.2. Surrealisme en Magisch realisme	13
3.3. Fantasie en Magisch realisme	14
3.4. Mystiek en religieuze teksten en Magisch realisme	15
4. HET MAGISCH REALISME IN LAGE LANDEN	16
4.1. Hubert Lampo	16
4.2. Johan Daisne	18
5. ELEMENTEN VAN HET MAGISCH REALISME IN <i>DE KOMST VAN JOACHIM STILLER</i>	20
5.1. Samenvatting	20
5.2. Invloed van C. G. Jung	22
5.2.1. De Messiasfiguur	23
5.2.2. De schaduw	27
5.2.3. De anima	28
6. INTERPRETATIE VAN DE ELEMENTEN VAN HET MAGISCH REALISME IN <i>DE KOMST VAN JOACHIM STILLER</i>	30
6.1. Joachim Stiller	30
6.2. De brieven van Joachim Stiller	31
6.3. Het boek	35
6.4. Het telefoontje	37
6.5. Het Klokkenspel	38

6.6.	De kunstenaar	39
6.7.	De harlekijn in het zwart	40
6.8.	De Amerikaanse soldaat	40
6.9.	De komst van Joachim Stiller	41
6.10.	De dood van Joachim Stiller	41
6.11.	De mogelijke verrijzenis	42
7.	CONCLUSIE	43
8.	RÉSUMÉ	44
	English	44
	Česky	45
	LITERATUURLIJST	46

“Magisch-realisme is voor mij: vrij je verbeelding, je fantasie,(...), ook als die dingen suggereert die niet rationeel zijn, maar die ergens met je diepste onbewuste en het mythisch eeuwig menselijke te maken hebben...”¹

Hubert Lampo

1. Inleiding

Het magisch realisme is een belangrijk deel van de wereldliteratuur. Ook in Vlaanderen vinden wij auteurs, die zich lieten beïnvloeden door deze stroming. De bekendste vertegenwoordigers van het magisch realisme in Vlaanderen zijn Johan Daisne en Hubert Lampo. In mijn scriptie wil ik me vooral op Hubert Lampo concentreren, en in het bijzonder op zijn boek *De komst van Joachim Stiller*. Dit wordt als Lampo's beste werk beschouwd. Lampo heeft voor dit werk ook prijzen gewonnen, in 1963 - de Staatsprijs.

Mijn doel is om de elementen van het magisch realisme in dit boek te vinden en ze te interpreteren.

In het begin zal ik het magisch realisme aanduiden en de determinatieve kenmerken van deze stroming geven. Om het magisch realisme goed te verstaan en te begrijpen, moeten wij weten, waaruit en hoe het zich heeft ontwikkeld.

In het volgende hoofdstuk zal ik de literaire stromingen *realisme*, *surrealisme*, *fantasie* en *mystiek* uitleggen en deze met het magisch realisme vergelijken, want er is een nauwe grens tussen deze en dus zijn er mogelijke invloeden te vinden.

Magisch realisme in de literatuur van Nederlandstalige landen is het onderwerp in het volgende hoofdstuk. Het doel hier is om de twee bekendste auteurs van het magisch realisme, Hubert Lampo en Johan Daisne, voor te stellen.

Verder wil ik graag de elementen van het magisch realisme in het werk van Hubert Lampo *De komst van Joachim Stiller* vinden en die bespreken. Lampo gaat uit de psychologie van Carel Gustav Jung uit. Mijn doel is om de mogelijke archetypen in de tekst te vinden.

In het laatste hoofdstuk wil ik proberen om deze archetypen uit te leggen en ze te analyseren. Deze elementen komen in verschillende vormen voor en mijn doel is om ze te vinden en ze te interpreteren.

¹ Kooiman, M. & Winssen, T. van (1998). Een interview met Hubert Lampo. *Dossier*, 1998, p. 44.

2. Magisch realisme

In dit hoofdstuk is er een verklaring en beschrijving van het magisch realisme nodig. Het magisch realisme, zijn definitie, historische ontwikkeling en hoofdkenmerken worden besproken in dit hoofdstuk.

2.1. Definitie van het magisch realisme

Het magisch realisme heeft niets met een magiër of met toveren te maken, maar met de mystiek en het ‘bovennatuurlijke’ toch wel. *Van Dale* beschrijft het ‘magisch realisme’ als: *“richting in de schilderkunst die door hyperrealistische weergave van de werkelijkheid gepaard aan verbijzondering van sommige aspecten daarvan een bovenwerkelijk effect beoogt.”*²

Maggie Ann Bowers in haar werk *Magic(al) Realism* definieert de term ‘magisch realisme’ als: *“A term introduced in 1925 referring to art that attempts to produce a clear depiction of reality that includes a presentation of the mysterious elements of everyday life.”*³

Een andere definitie volgens Wendy Faris: *“...magical realism combines realism and the fantastic in such a way that magical elements grow organically out of the reality portrayed.”*⁴

2.2. Historische ontwikkeling

De naam ‘magisch realisme’ werd in 1925 geïntroduceerd door de Duitse kunstcriticus Franz Roh, om de nieuwe vorm van post-expressionisme in de schilderkunst onder de Weimarrepubliek aan te duiden.

² Van Dale Groot Woordenboek der nederlandse taal, tweede deel. Van Dale Lexicografie, Utrecht, 1984, p. 1640.

³ Bowers, Maggie Ann: *Magic(al) Realism*. Routledge, 2004, p.131.

⁴ Faris, Wendy B.: *Scheherezade’s Children: Magical Realism and Postmodern Fiction*. In Zamora LP & Faris, W. (reds.) *Magical Realism. Theory, History, Community*. In: Alberts, Maria Elizabeth: *‘n Eisoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerden*. Universiteit van Johannesburg, 2005, p. 6.

Volgens Roh was de Duitse magisch realistische schilderkunst verschillend van de post-expressionistische doordat er meer details te bespeuren waren, door de klaarheid van de afbeelding en door de mystieke aspecten van de realiteit. Het belangrijkste aspect van de magisch realistische schilderkunst was, volgens hem, dat het mysterie van het object door de afbeelding realistisch opgevangen moet worden.⁵

De kunstenaars vonden hun inspiratie ook bij Henri Rousseau's kinderlijke uitbeeldingen. In het magisch realistische schilderij bevinden zich veel realistische details, de kunstenaars streven om deze details in een ongewone situatie uit te beelden. Deze ongewone situaties hebben een mystieke, dromerige of fantastische sfeer. De werken zijn vooral kleurig, vaak met scherpe kanten van de objecten en ze zijn heel simpel getekend – alsof het kinderen waren geweest die dat getekend hadden. Als voorbeeld heb ik Walter Gramatté en één van zijn werken gekozen. In het magisch realistisch schilderij zijn verder vaak portretten geschilderd en de mensen op deze portretten hebben soms bijzonder grote ogen en hun gelaatsuitdrukking is verstrooid.

*Gramatté, Walter: Mondlandschaft (zwei Figuren im Kiefernwald)*⁶

⁵ Bowers, Maggie Ann: *Magic(al) Realism*. Routledge, 2004, p. 9.

⁶ Gramatté, Walter: Mondlandschaft (zwei Figuren im Kiefernwald): <http://www.zeno.org/Kunstwerke/B/Gramatté> (toegang: 8.5. 2010)

De Italiaanse schrijver Massimo Bontempelli heeft Rohs theoretische observaties toegepast in de letterkunde. Hij heeft een tijdschrift *900 (Novecento)* genoemd opgericht in 1926, waar hij de magisch realistische werken publiceerde. Het tijdschrift was in het Frans en in Italiaans geschreven en kon het in vele landen gelezen worden.

Ook buiten Europa kunnen wij Rohs invloed terugvinden. Na de vertaling van zijn werk *Nach-Expressionismus, Magischer Realismus* in het Spaans, circuleerde zijn werk tussen de schrijvers in Latijns-Amerika. Alejo Carpentier en Arturo Uslar-Pietri waren beïnvloed door de Europese kunststromingen, toen ze in Parijs woonden tussen de jaren 1920 – 1930. Deze twee schrijvers hebben het magisch realisme naar Latijns-Amerika gebracht. De Colombiaanse schrijver Gabriel García Márquez is de bekendste vertegenwoordiger van magisch realisme in Latijns-Amerika. *Honderd jaar eenzaamheid* (“Cien años de soledad”, 1967), *Liefde in tijden van cholera* (“El amor en los tiempos del cólera”, 1985) en andere zijn in verschillende talen vertaald en zijn heel populair in de hele wereld. Zijn beroemdheid zorgde ervoor dat deze stroming als Latijns-Amerikaanse wordt aangenomen.

2.3. Kenmerken van het magisch realisme

Magisch realisten gingen oorspronkelijk van de filosofie van Plato uit. *Ze vindt haar (stroming) oorsprong in Plato's ideeën.*⁷ Plato legt de wereld met behulp van kennis en ideeën uit, hij gebruikt daarvoor vaak mythe en vergelijking. Plato's *Allegorie van de grot*⁸ was het leidende motief voor de magisch realistische kring. Volgens de auteurs van *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* is het magisch realisme:

*“Richting in de kunst waarin een poging wordt gedaan de empirisch vaststelbare werkelijkheid te verbinden met een ‘andere’ of ‘hogere’ werkelijkheid, namelijk die van een geestelijke of psychische orde.”*⁹

⁷ Gorp, H. van: *Lexicon van literaire termen*, Leuven, 1991, p. 238.

⁸ De Allegorie van de Grot:

<https://www.kuleuven.be/thomas/images/algemeen/vorderingsplan/bestanden/> (toegang: 11.5.2010)

⁹ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* <http://www.dbnl.org/tekst/bork> 5.4.2010

De hogere werkelijkheid is bij Plato de hogere wereld, hogere ideeën. In Nederlands taalgebied is de magisch – realist Johan Daisne geïnspireerd door Plato. Zijn magisch realisme onderscheidde zich van Hubert Lampo's, want Lampo is door de psychologie van Carl Gustav Jung en zijn archetype-theorie geïnspireerd. Paul van Aken schreef dat het magisch realisme van Johan Daisne anders dan die van Lampo evolueerde:

*“Daisne beriep zich uitdrukkelijk op de ideale beelden, de ‘paradeigmata’ van Plato, die, zoals in de beroemde allegorie van de grot, de ware ideeën vertegenwoordigen waarvan de beelden en de voorwerpen op aarde slechts afschaduwingen zijn.”*¹⁰

In deze allegorie gaat het over een soort grot, die verbonden is met de buitenwereld alleen door een lange nauwe ingang. De mensen leven hier sinds hun kinderjaren, ze zijn met ketens geboeid aan hun benen en nek, zodat ze niet kunnen bewegen. Achter deze gevangenen brandt er een vuur. Tussen de gevangenen en het vuur is er een muur, erachter lopen mensen, die allerlei zaken dragen, die verschillende mensen en dieren afbeelden. Sommige van de dragers spreken, sommige zwijgen. De gevangenen in de grot zien alleen de schaduwen van deze zaken aan de wand die aan de andere kant is, ze hebben geen ervaringen, en zo beschouwen ze de schaduwen voor de werkelijke wereld. Als een van de gevangenen op de reële wereld gebracht zou zijn, zal hij de werkelijke wereld zien. Hij zal verstaan, wat de werkelijkheid en wat de schaduwen zijn. Wat voor de anderen normaal of gewoon is, zou hij terug in de grot niet meer herkennen.

Deze allegorie weerspiegelt het proces van kennis. De vrijgestelde is misschien de filosoof, die begreep, dat de kennelijke wereld alleen een schaduw is van een hogere wereld – wereld van de ideeën. Hij is de enige, die de waarheid van de wereld kent en hij weet dat de andere gevangenen hem niet verstaan zullen.

Andere schrijvers, in het bijzonder Hubert Lampo, lieten zich door de psychologie van Jung inspireren. Jungs archetypen zijn in verschillende werken te vinden, onder andere in *De Komst van Joachim Stiller*.

¹⁰ Aken van, Paul: Hubert Lampo's magisch-realisme: romantische leugen? In P. Van Keulenaer: *Hubert Lampo 50 jaar schrijverschap*. Brussel: Vubpress, 1994, p. 37.

Van Dale beschrijft het archetype als: “oerbeeld; term in de psychologie van Jung: de inhoud van het collectieve onbewuste”¹¹ Van der Elst vindt de collectieve ervaring heel belangrijk en hij verbindt het magisch realisme met Jungs theorie van collectieve onbewuste: “Die kollektiewe onbewuste sou dan bestaan uit die herinnerings en gedagtepatrone wat van vorige geslagte geërf is.”¹²

Archetypen komen uit de dieptepsychologie en het collectieve onbewuste is deel van ons psyche. De archetypen zijn beelden in ons onbewuste, die algemeen zijn en die al voor eeuwen gelden en aanwezig zijn. Volgens Jung zijn er verschillende soorten van archetypen. Hij onderscheidt vooral twee soorten: personen en veranderingen. De schaduw, de anima, de moeder, de vader, het kind, de wijze grijsaard, de held en andere. Tot de archetypen van veranderingen behoren de totaliteit, het herboren worden en de initiatie.¹³ Deze archetypen of beelden komen door onthulling, door een soort van stimulatie naar ons bewustzijn. We kennen de oorzaak van onze gevoelens, die door de stimulatie werden opgewekt, niet.

Wij kunnen dus constateren, dat in het magisch realisme de bovennatuurlijke elementen voorkomen, die de mens niet loggisch uitleggen kan. De vertegenwoordigers lieten zich door Palto of Jung inspireren.

¹¹ Van Dale Groot Woordenboek der nederlandse taal, eerste deel. Van Dale Lexicografie, Utrecht, 1984, p. 200.

¹² Elst, J. Van der: Magiese realisme. In Cloete, T. T. Literere Termen en Teorieë. Pretoria, 1992. In: Alberts, Maria Elizabeth: ‘n Eisoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerde. Universiteit van Johannesburg, 2005, p. 45.

¹³ Peprník, M. Archetypální kritika. In M. Peprník (ed.) *Směry literární interpretace XX. Století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, p. 120 in V. Vašáková *Het magisch realisme in De komst van Joachim Stiller van Hubert Lampo en in de trein der traagheid van Johan Daisne*, Olomouc 2005, p. 15.

“Ondertussen verlieze men niet uit het oog dat magisch-realisme in de eerste plaats realisme is.”¹⁴

Hubert Lampo

3. Verschillen tussen het magisch realisme en andere stromingen

In dit hoofdstuk zal ik de verschillende literaire stromingen, die invloed hebben op het magisch realisme, bespreken. Dat zijn namelijk realisme, surrealisme, fantasie en mystiek. De stromingen worden kort beschreven en vooral het verschil met het magisch realisme.

Het magisch realisme (ook in de literatuur) is beïnvloed door verschillende genres. Door de jaren heen met de ontwikkeling van de kunst, wetenschappen en andere omstandigheden, veranderde het inzicht van de mensen over de wereld. Met verschillende ervaringen en wereldkennis, veranderde ook de perceptie en de kunstenaars begonnen de realiteit en de wereld altijd anders uit te beelden. De kunstenaars streefden altijd naar een andere uitbeelding dan de generatie voor ze, maar de nieuwe stroming gaat vaak van de oude uit. Soms is het moeilijk te bepalen, waar precies de grens ligt tussen deze diverse kunststromingen, want ze gaan in elkaar over.

3.1. Realisme en Magisch realisme

Het realisme is een culturele stroming rond de helft van 19^e eeuw, dus tussen romantiek en naturalisme. Deze stroming streeft naar de trouwe afbeelding van de realiteit, reële uitbeelding van het alledaagse leven en, ‘objectieve weergave van de sociale werkelijkheid’.¹⁵ Het realisme toont het leven van de gemiddelde mens, vaak uit lagere

¹⁴ Lampo, Hubert: *Notities bij De heks en de archeoloog* in Lampo, Hubert en Jacques Kersten: *Hubert Lampo, Informatie*, Amsterdam, 1986, p. 15.

¹⁵ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4. 2010)

klassen aan, en weerspiegelt onze maatschappij. De auteurs gaven een niet-subjectieve of idealistische beeld van het individu weer.

De naam is ontstaan als reactie tegen de vertegenwoordigers en scheppers van het romantisme, ze reageerden tegen de idealistische en subjectieve, onechte uitbeelding van de realiteit en verwrongen voorstelling van de wereld. Volgens de auteurs van het *Lexicon van literaire termen* is realisme: “Realisme wordt er omschreven als ‘la littérature du vrai’ (literatuur van het ware).”¹⁶ De realisten wilden de realiteit vertonen, want niemand had zin om in de “romantische dromen” te leven. De situatie wordt veranderd rond het jaar 1850 als reactie tegen de mislukking van de romantische voorstellingen door de tijd van de revoluties en met het begin van industrie en ontwikkeling van exacte wetenschappen.¹⁷

In Groot Brittannië zijn de bekendste realisten Charles Dickens en Thomas Hardy. In Dickens werken (*Oliver Twist*, *David Copperfield* en andere) vinden wij zijn persoonlijke ervaringen uit zijn kinderjaren. Het noodlot en tragische leven van de kinderen in de stad zijn de hoofdthema's in zijn romans. Thomas Hardy, in tegenstelling tot Dickens, kiest het leven op het platteland. In zijn werken bekritiseert hij de Engelse maatschappij, die onvriendelijk was tegen arme mensen. Zijn romanhelden moeten tegen de maatschappij en onrechtvaardigheden vechten, zijn lot is meestal tragisch en verdrietig, bijvoorbeeld in *Tess of the d'Urbervilles*.

Fjodor Dostojewski, een van bekendste Russische auteurs wordt tot het Russische realisme gerekend. Zijn romans *De gebroeders Karamazov*, *Misdaad en straf*, en *De idioot* zijn het hoogtepunt van Russische Realistische School.

Nederlands realisme (in vergelijking met het buitenland) is middelmatig en zonder extremen. In de Nederlandstalige literatuur zijn de bekendste vertegenwoordigers bijvoorbeeld Nicolaas Beets (*Camera Obscura*), Johannes Knepelhout (*Studententypen*, *Studentenleven* onder het pseudoniem Klikspaan) en Jacob Jan Cremer (*Betuwsche novellen*, *Fabriekskinderen*).¹⁸

In het magisch realisme vinden wij het vermengen van de reële wereld, de realiteit (realisme) en van het mystieke, geheimzinnige, mysterieuze wereld (magisch realisme).

¹⁶ Gorp, H. van: *Lexicon van literaire termen*, Leuven, 1991, p. 238.

¹⁷ Gorp, H. van: *Lexicon van literaire termen*, Leuven, 1991, p. 238.

¹⁸ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4. 2010)

Ray Girvan is van mening dat:

*“Magical Realism seems to me a label for a (broadly) real–world literary novel where you get diversion from normal reality – things like impossible events, transformation, or untrue history that happen unmarked and unexplained.”*¹⁹

De protagonisten herkennen de grens tussen deze twee werelden moeilijker, ze zoeken het ook niet, maar ze accepteren alle mystieke impulsen en ze beschouwen ze als logisch. Ze denken er niet meer over na, want ze denken dat de mystieke zaken natuurlijk zijn en niets is bovennatuurlijk. Soms kan het magisch realisme een vorm van protest zijn – tegen de kolonisatie of een totalitair regime (Latijns-Amerika). Het realisme anderzijds stelt het individu tegen de hele maatschappij.

3.2. Surrealisme en Magisch realisme

Deze beweging is uit het dadaïsme ontwikkeld. Het centrum van het surrealisme was in Parijs, rond het jaar 1920. De naam heeft Guillaume Apollinaire als eerste gebruikt in zijn toneelstuk *Les mamelles de Tirésias*. Het ging over een absolute realiteit (surrealiteit). De surrealisten streefden naar de vrijheid van de gedachten, ‘mentaliteitsverandering’²⁰ en vertoonden het onderbewustzijn, dromen en intuïtie.

André Breton, hoofdfiguur van de surrealistische kring, gaf het *Manifest van het Surrealisme* uit in 1924. Volgens Breton zal de kunstenaar zich in zijn innerlijke wereld verdiepen en zonder rationele controle zal hij de stand van de ‘psyche’ merken. Het schrijven zou ‘automatisch’ zijn, met behulp van drugs of ongewone standen van de gedachte, bijvoorbeeld hypnotische mentale toestanden. De nieuwe invallen of ideeën waren dus een dictaat van het onderbewustzijn.

De surrealisten willen de wereld ontdekken en uitbeelden met behulp van hypnose of dromen, waar het ‘onbewuste’ in het middelpunt staat. De magische realisten

¹⁹ Girvan, Ray: In Leeper, Evelyn. The Magical Realism Page <http://www.geocities.com/Athens/4824/magreal.htm>. (29.12. 2003) In: Alberts, Maria Elizabeth: ‘n Eisoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerde. Universiteit van Johannesburg, 2005, p. 14.

²⁰ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4. 2010)

daarentegen weerspiegelen de reële wereld, waar mirakels en bovennatuurlijke elementen verschijnen en ze willen het met het ‘verstand’ uitleggen.

3.3. Fantasie en Magisch realisme

‘Fantasie’ is een literair genre, waar ongewone, bovennatuurlijke elementen voorkomen en de lezer aarzelt, of deze elementen abnormaal zijn of ze echt in de reële wereld bestaan. Hij aarzelt dus tussen de reële en bovennatuurlijke interpretatie van het verhaal. “*Het ‘fantastische’ ligt precies in de duur van de aarzelings.*”²¹ Dit genre omvat verschillende ondergroepen als verhalen zoals bijvoorbeeld: spookverhalen of horrorverhalen. De oorsprong van deze literatuur ligt in de volksverhalen en in de mythologie, waar diverse bovennatuurlijke figuren optreden: weerwolf, dwergen, spoken e.a.

Dit genre is heel populair bij alle leeftijdsgroepen, want de mens wil graag ‘vluchten’ van het alledaagse leven en de fantasie is een goed middel hiervoor. Door de fantasie kunnen de mensen weer naar hun kinderjaren ‘terugkeren’, want in deze tijd is de grens tussen de echte en de onechte wereld zeer moeilijk te onderscheiden. De laatste jaren worden veel fantasie verhalen ook verfilmd (The Lord of the Rings, Harry Potter), wat ze nog meer populair maakt.

E. A. Poe en zijn horrorverhalen (bijvoorbeeld *The Premature Burial*, *The Fall of the House of Usher* or *The Black Cat*) zijn de meest gelezen en bekendste werken.

In Nederland en België zijn de meest bekende vertegenwoordigers Bordewijk (*Fantastische vertellingen*) en Belcampo (*De fantasieën van Belcampo*).

In de fantastische literatuur leven de helden in een ‘onreële’ bovennatuurlijke wereld, waar de ongewone elementen niet als iets bijzonders worden gerekend, want het zijn de delen van de ‘realiteit’ van hun wereld. In de magisch realistisch werken leven de helden in de reële wereld, waar de ongewone elementen ook optreden. Deze elementen kunnen niet logisch uitgelegd worden, maar de helden begrijpen ze als wat ‘af en toe’ kan gebeuren.

²¹Gorp, H. van: *Lexicon van literaire termen*. Leuven: Wolters-Noordhoff, 1991, p. 141.

3.4. Mystiek en religieuze teksten en Magisch realisme

Volgens Van Dale woordenboek betekent ‘de mystiek’: “*het hartstochtelijk streven naar vereniging met God*”²² In de christelijke context betekent mystiek het streven om één te worden met God. Het gaat ook over het zoeken van de grote geheime ervaring en over de wijzen hoe men deze ervaringen wint. Deze ervaringen kunnen in de religieuze teksten beschreven zijn.

In de niet-christelijke context gaat het niet meer over religieuze ervaring, de mens wil graag met andere factoren verbonden zijn. De mens ‘zoekt’ de verbinding bijvoorbeeld in de natuur (natuurmystiek) of in het diepste dragende ik (wezenmystiek).²³ Deze ervaringen zijn in verschillende culturen te vinden. In de ruimere betekenis kunnen wij onder ‘de mystiek’ occulte verschijnselen verstaan, bijvoorbeeld magie, astrologie of spiritisme. De gelijkenis met het magisch realisme ligt in de mogelijke bovennatuurlijke elementen, die men niet logisch kan uitleggen. In de mystiek gaat het vooral om religieuze teksten, maar in het magisch realisme hoeft dat niet te zijn.

De grens tussen deze stromingen: realisme, surrealisme, fantasie, mystiek en het magisch realisme is nauw, maar er zijn ook grote verschillen te vinden. Wij kunnen zien, dat soms de stromingen in elkaar vermengen en zich beïnvloeden. Aan de andere kant zijn sommige aspecten van deze stromingen totaal verschillend.

²² Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal, tweede deel. Van Dale Lexicografie, Utrecht, 1984, p. 1767.

²³ Gorp, H. van: *Lexicon van literaire termen*. Leuven: Wolters-Noordhoff, 1991, p. 261.

“Het magisch realisme bedient zich van voorstellingen die wel mogelijk, maar niet waarschijnlijk zijn.”²⁴

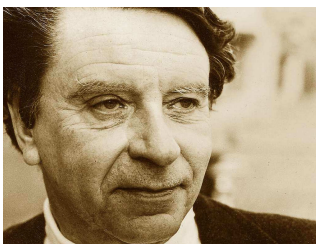
Pyke Koch

4. Het magisch realisme in Lage Landen

In dit hoofdstuk werden de twee bekendste Vlaamse magisch-realistisch auteurs (Hubert Lampo en Johan Daisne) besproken.

In Lage Landen vinden wij ook het magisch realisme in de literatuur en ook in de schilderkunst. Hubert Lampo en Johan Daisne, twee Vlamingen, die door hun magisch-realistisch werken de bekendste zijn en in de Lage Landen de meest gelezen auteurs van deze stroming zijn. In de schilderkunst komt het magisch realisme iets later als in andere landen. De bloei van de magisch realistisch schilderkunst was tussen de jaren 50 en 60, in beide landen – Nederland en Vlaanderen. De meest bekende schilders waren in Nederland Carel Willink en Pyke Koch en in België René Magritte en Paul Delvaux.

4.1. Hubert Lampo

Hubert Lampo werd in 1920 te Antwerpen geboren. Sinds 1938 werkte hij als onderwijzer en in 1944 koos hij voor een baan bij het Archief en Museum van het Vlaamse Cultuurleven in Antwerpen. Na zijn militaire dienst, stopte hij als leraar te werken en werd hij journalist. Hij werkt als freelance journalist voor een uitgeverij en werd daarna redactiesecretaris van *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, hoofdredacteur van *Parool* en een Antwerpse krant *Volksgazet*.²⁵ In 1948 begon Lampo als rijksinspecteur voor het Openbare Bibliotheken Oost – Vlaanderen te werken. In het jaar 1965 wanneer hij de hoofdinspecteur werd, stopte hij

²⁴ Pyke Koch: <http://www.kunstbus.nl/kunst/pyke+koch.html> (toegang: 11.5.2010)

²⁵ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4. 2010)

met journalistiek. Hubert Lampo stierf te Essen op 12 juli 2006. Hij was 85 jaar en leed aan de ziekte van Alzheimer.²⁶

Lampo's debuut was de novelle *Don Juan en de laatste nimf*, toen hij 22 jaar was. Zijn eerste roman *Heléné Defraye* schreef hij in 1945. Heléné is een intellectuele vrouw, die op haar professor en gelijktijdig op zijn zoon is verliefd. Heléné, de professor en zijn zoon zijn geraken op het front door de tweedewereldoorlog. De professor is gewond en ligt op sterven. Hij "verwijst" zijn zoon aan Heléné en gaat dood in haar armen. In 1945 schreef hij ook een kortverhaal *Regen en gaslicht*, die al de elementen van het magisch realisme bevat. De hoofdprotagonist gaat na een telefoontje naar een huisje. Hier ontmoet hij een onbekende vrouw, die lijkt op zijn vrouw. Zijn vrouw is doodziek en ze ligt op sterven. Hij verstaat deze ontmoeting niet, want het huis is al lang onbewoond. In 1946 werd *De geliefden van Falun* geschreven. Lampo's favoriete thema is terugkeer en de komst van iemand. Dit thema wordt ook gebruikt in Lampo's volgende werk, *Terugkeer naar Atlantis*. Over Lampo's magisch realisme schreef Matthé ten Wolde:

*"Terugkeer naar Atlantis is een goed voorbeeld van het magisch realisme, een literaire stroming, die mede Lampo, samen met zijn Vlaamse collega-schrijver Johan Daisne is ontwikkeld."*²⁷

In dit verhaal gaat de vader, die toch oppassend is, van zijn vrouw en kindje weg en hij keert nooit terug. Zijn zoon, door de boeken over paradijslijkend eiland Atlantis, is van mening, dat de vader is teruggekeerd naar Atlantis. Lampo zegt over *Terugkeer naar Atlantis*: *"in deze roman speelt de Atlantis-idee als archetype van het verloren, eventueel paradijselijke land, een aanzienlijke rol."*²⁸

Naast zijn meest populair prozastuk *De komst van Joachim Stiller* (1960, verfilmd door Harry Kümel in (1976) krijgen Lampo's andere werken ook erkenning. In *Kasper in onderwereld* (1974) lijdt de hoofdprotagonist, een concertpianist, aan een geestelijke storing en veronderstelt dat hij zijn vrouw heeft vermoord. Wanneer hij uit het

²⁶ Wolde, Matthé ten. (1998). Tovenaar tussen hemel en aarde: Over leven en werk van Hubet Lampo. *Dossier, 1998*, p. 13 – 15.

²⁷ Wolde, Matthé ten. (1998). Tovenaar tussen hemel en aarde: Over leven en werk van Hubet Lampo. *Dossier, 1998*, p. 13 – 15.

²⁸ Lampo, Hubert: *Notities bij De heks en de archeoloog* in Lampo, Hubert en Jacques Kersten: *Hubert Lampo, Informatie*. Amsterdam: Meulenhoff, 1986, p. 8.

sanatorium vlucht, ontmoet hij zijn vrouw en wordt hij door een politieagent doodgeschoten. Dit werkstuk werd ook verfilmd. *De goden moeten hun getal hebben* (1969), *Hermione betrapt* (1962) en *De heks en de archeoloog* (1967) behoren ook tot Lampo's beste werken. In zijn latere carrière als schrijver werd Lampo geïnspireerd door Stonehenge en de graal, wat in *De elfenkoningin* (1989) geduid werd.

Lampo schreef ook essays en kritische werken. bijvoorbeeld *De zwanen van Stonehenge* (1972) is zijn uitlegging van het magisch realisme. *Joachim Stiller en ik* (1979) en *De draad van Ariadne* (1967) zijn een soort van zelfreflectie op zijn werken.

Lampo ontving de Driejaarlijkse Staatsprijs in 1963 voor *De komst van Joachim Stiller*.

29

4.2. Johan Daisne

Johan Daisne is het pseudoniem van Herman Thiery. Hij werd in 1912 geboren te Gent en bezocht daar het Koninklijk Atheneum. Aan de Gentse Universiteit studeerde hij economie en Slavische talen. In het jaar 1945 begon hij als hoofdbibliothecaris van de stadsbibliotheek te Gent. Later werkte hij als redacteur van *Werk* en het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*. Hij overleed in 1978 te Gent.

Daisne debuteerde in het jaar 1935 met een poëziebundel *Verzen*. Als romanschrijver debuteerde Daisne in het jaar 1942 met *De trap van steen en wolken*, waar het magisch realisme voor de eerste keer in Nederlandse roman werd geïntroduceerd. De meest bekende werkstukken zijn *De man die zijn haar kort liet knippen* (1947) en *De trein der traagheid* (1963), die ook werd verfilmd door André Delveaux. In zijn werken vinden wij veel autobiografische elementen.

²⁹ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4. 2010)

Daisne schreef ook toneelstukken, hoorspelen en filmscenario's en hij kreeg talrijke Belgische en internationale prijzen en waarderingen.³⁰

³⁰ Bork, G. J. Van e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*, <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4. 2010)

5. Elementen van het magisch realisme in *De komst van Joachim Stiller*

In de roman komen verschillende bovennatuurlijke elementen voor, er zijn ook veel symbolen en motieven uit de Bijbel terug te vinden. Een verschil tegenover Daisne, is dat Lampo's magisch realisme uit de psychologie van Carel Gustav Jung komt en zijn theorie uit dat van archetypen. Paul van Aken schreef over Lampo:

*“Lampo heeft er zelf in menige passage op gewezen, dat zijn thematiek nauw verwant is met de ideeën van Carel-Gustav Jung, ideeën die hij evenwel ontdekte nadat hij in een roman, De komst van Joachim Stiller, beelden en motieven had aangewend die perfect door de zienswijze van Jung konden worden verklaard.”*³¹

Om de magisch realistische elementen terug te vinden en de archetypen goed te verstaan, helpt bij het interpreteren vandeze Lampo'roman. Eerst is een korte samenvatting van het boek nodig.

5.1. Samenvatting

De komst van Joachim Stiller werd in 1960 gepubliceerd en in veel talen vertaald. Kamila Follová vertaalde het boek in het Tsjechisch in 1981.³²

Freek Groenevelt is de hoofdfiguur van de roman *De komst van Joachim Stiller*. Hij werkt als journalist in de Antwerpse krantredactie 'de Scheldebode'. tijdens de zomer 1957 komen er plotseling ongewone elementen, die hij niet uitleggen kan. In zijn leven Op een dag zag Freek reparatiewerkers in de Kloosterstraat, die de stenen van de grond uitgraven en ze dan terug zetten, zonder iets anders te maken. Freek is verwonderd. Over deze gebeurtenis schrijft hij dan in de krant. Als reactie aan zijn stukje krijgt Freek een negatief briefje van het stadhuis.

³¹ Aken van, Paul: Hubert Lampo's magisch-realisme: romantische leugen? In P. De Keulenaer: *Hubert Lampo 50 jaar schrijverschap*. Brussel: Vubpress, 1994, p. 35.

³² Lampo, Hubert: *Příchod Joachima Stillera*, přeložila Kamila Follová. Praha: Odeon, 1981.

Tijdens volgende dagen krijgt Freek een nieuwe brief. In deze brief wordt er over Freeks stukje in de krant geschreven en de schrijver, Joachim Stiller, schrijft ook over de negatieve reactie van het stadhuis. In het begin denkt Freek, dat deze brief alleen een grapje van zijn collega's zou zijn, want de postzegel wordt niet meer gebruikt en de stempel met de datum op de enveloppe is van 1919, dus was deze brief bijna veertig jaren geleden verstuurd, want Freeks stukje in de krant is op 14 juli 1957 verschenen. Het briefje van Stiller was dus ook gestuurd voor Freeks geboorte.

Simone Marijnissen, wiskunde lerares die voor het tijdschrift 'Atomium' werkt, krijgt een ander briefje van Joachim Stiller. Haar collega's hebben ook over Freek een stukje geschreven en Freek wil de auteurs ontmoeten. Toevallig ontmoet hij in de redactie Simone. In Simone's briefje schrijft Stiller over dit bezoek van Freek, hoewel Freek en Simone elkaar nooit ontmoeten hebben.

Een andere ongewone gebeurtenis is een boekje, dat Freek krijgt van zijn vriend en boekverkoper Molijn. Volgens de boekdruk is het boekje uit 16e - 17e eeuw en is er geen omslag. De auteur is dus onbekend. Freek is nieuwsgierig, hij wil graag de auteur vinden. Hij bezoekt dus de Antwerpse bibliotheek, waar hij hetzelfde, maar complete boek vindt. Hij is verrast, want de auteur is ook Joachim Stiller, maar het boek wordt in 17e eeuw geschreven. Hij kan het niet geloven. Freek en Simone laten de twee brieven onderzoeken door een grafoloog, professor Schoenmakers, die dan echt vaststelt, dat deze twee brieven door een persoon na de eerst wereldoorlog geschreven zijn.

Freek en Simone zijn niet de enige, die de brieven van Joachim Stiller krijgen. De wethouder van de Antwerpse stadhuis krijgt er ook eentje.

Freek is elke dag meer en meer nieuwsgierig naar wie de mysterieuze Joachim Stiller is. De figuur wordt voor Freek een obsessie, hij wil dit mysterie snel oplossen. Hij kan het gevoel van machteloosheid niet meer aan, daarom bezoekt hij een psychiater. Met zijn hulp bevindt Freek zich door zijn herinneringen terug in zijn kinderjaren tijdens de tweedewereldoorlog. Toen zag hij een tram exploderen en vele mensen overleden. Een Amerikaanse soldaat, die voor Freeks ogen overleed, kon niet meer worden gered. Zijn naam was, verrassend, Joachim Stiller. Bij dit ongeval is ook de dochter van de wethouder Keldermans overleden.

Tijdens een schilderijtentoonstelling, die Freeks vriend Zijlstar organiseert, overleed bij een ongeluk een geestelijk gestoorde kunstenaar. Kort voor zijn dood fluistert hij de naam van Joachim Stiller.

Het mysterie komt ten einde wanneer ze weer een briefje over Stillers aankomst ontvangen. Freek en de andere wachten dus op hem aan het station. Precies op de tijd gaat Joachim Stiller naar het groepje toe. Wanneer hij over de straat loopt, wordt hij plotseling door een militair auto overreden en gaat hij dood. Freek en de andere moeten hem dan later gaan identificeren, maar Stillers lichaam is verdwenen. Hoe en waar het lichaam is, blijft een geheim, toch verliezen Freek en Simone hun angst en voelen een soort van verlichting. Simone vertelt, dat ze zwanger is en allebei genieten van het gevoel van vrede en stilte.

5.2. Invloed van C. G. Jung

Hubert Lampo liet zich door de archetypen en collectieve onbewuste, zoals ontwikkeld door Carel Gusatv Jung inspireren, Wij mogen het realistische door dat magische niet nalaten, want het magische in zijn werken intensifieert de realiteit door de nieuwe dimensies. Volgens Jung is de wereld van de psyche en het onbewuste de werkelijkheid op zichzelf, die wij niet mogen negeren. De psyche en de materie behoren volgens Jung tot één en dezelfde groep.³³

Het is heel belangrijk om de begrippen, het collectieve onbewuste en de archetypen, uit te leggen om ze goed te verstaan en ze verder te kunnen gebruiken.

Het collectieve onbewuste is een deel van ons psyche en ons bewustzijn is volgens Jung afhankelijk van het onbewuste. Het collectieve onbewuste is dus een bron van gevoelens die wij niet rationeel kunnen uitleggen.

De archetypen zijn algemene beelden, die sinds een eeuwigheid gelden en aanwezig zijn. Bij het lezen komen er vaak archetypen voor en opwekkingen van de gevoelens maar wij realiseren ons de oorzaak er niet van. Deze gevoelens zijn het resultaat van ons onbewuste in vorm van beelden of ervaringen, die al in ons leven vaak gebeurd zijn. De archetypen in *De komst van Joachim Stiller* zijn meer expliciet aanwezig en hier is ook de confrontatie tussen de archetypen en het bewustzijn aanwezig. Deze confrontatie tussen het onbewuste en het bewustzijn is in dit werk terug te vinden. Er komen twee

³³ Aken van, Paul: Hubert Lampo's magisch-realisme: romantische leugen? In P. De Keulenaer: *Hubert Lampo 50 jaar schrijverschap*. Brussel: Vubpress, 1994, p. 35.

waarden van de archetypen bij Lampo en dat is om een belangrijk verleden bekend te maken en om een toekomst aan te kondigen. Deze zijn met elkaar verbonden, maar ze zijn eveneens verbonden met de tegenwoordige tijd. Dat kan, volgens Paul van Aken, problemen bij de interpretatie brengen:

*“Dat stelt evenwel het probleem van de juiste interpretatie, en op dit gebied bestaat er eigenlijk geen ‘waarheid’ (...) dit geldt zeker ook voor het magisch realisme, waar de oneindigheid van de interpretatiemogelijkheden essentieel is. Ieder lezer vult de archetypische beelden in zoals hij ze zelf ervaart (...).”*³⁴

Dat betekent dat er meer interpretatie mogelijkheden zijn voor het magisch realisme en er bestaat geen eenduidigheid in de interpretaties. Het is dus niet duidelijk welke interpretatie juist is en er zijn verschillende mogelijkheden voor het verstaan en begrijpen van de tekst zelf.

Het is ook heel waarschijnlijk, dat de archetypen en motieven in *De komst van Joachim Stiller* als de uitbeelding van Lampo's angstgevoelens zijn ontstaan. Het schrijven kon voor hem een soort therapie zijn, om de trauma van de oorlog te overwinnen. Lampo zei over zijn angst en oorlogstrauma:

*“Het houdt inderdaad verband met een persoonlijke crisis. Die had voor een deel te maken met oorlogs-angst. (...) Maar al schrijvende kon ik mij daar overheen zetten.”*³⁵

5.2.1. De Messiasfiguur

In *De komst van Joachim Stiller* gaat het het meest over de figuur van Joachim Stiller zelfs. Hij is de centraal figuur, die een soort van Messias is.

³⁴ Aken van, Paul: Hubert Lampo's magisch-realisme: romantische leugen? In P. De Keulenaer: *Hubert Lampo 50 jaar schrijverschap*. Brussel: Vubpress, 1994, p. 42.

³⁵ Kooiman, M., & Winssen, T. van. (1998). Een interview met Hubert Lampo. *Dossier, 1998*, p. 44.

Stiller is een goed voorbeeld van Lampo's presentatie van het magisch realisme, want als wij het onbewuste laten spreken, dan komen de beelden uit, die voor iedereen herkenbaar zijn – archetypen.

Toen Lampo bezig was met het schrijven, had hij geen idee dat dit resultaat zou zijn. Want uiteindelijk blijkt uit zijn werk dat Stiller de Messias figuur is, die op de Bijbelse figuur van Jezus Christus lijkt. Lampo schreef:

*“In feite had ik een magisch verhaal geschreven en terwijl ik hiermee bezig was, bleek er met mij iets volstrekt onverwachts gebeurd te zijn.(...) als ongelovige, een boek had (ik) geproduceerd waarin de oplossing van de angstproblemen van de personages impliceerde dat de Christusfiguur in hun dagelijkse wereld hoorde te verschijnen (...).”*³⁶

De titel *De komst van Joachim Stiller* verwijst naar het belangrijkste moment van het hele verhaal, naar de komst van Joachim Stiller. De komst is hier ook vergelijkbaar met de komst van de Messias. De hele tijd wachten Freek en de anderen op hem, alsof de Messias zelf verwacht zou worden.

Eerste vermelding in dit boek van de Messias figuur kunnen wij in het motto vinden.

*“En zij zeiden tot elkander. Was ons hart niet brandende in ons, terwijl Hij tot ons sprak op den weg en terwijl Hij ons de Schriften opende?
Lucas XXIV-32.”*³⁷

Dit verwijst naar het Bijbelse verhaal over twee leerlingen, die naar het dorpje Emmaüs, niet ver weg van Jeruzalem, gingen en op de weg het verrezen Jezus ontmoeten. De leerlingen herkennen hem helemaal niet en ze gaan met hem naar Jeruzalem. De leerlingen spreken over de gebeurtenis in Jeruzalem, over de kruisiging van Jezus. Volgens Jezus begrijpen de leerlingen zijn dood helemaal niet. Hij legt de redenen van zijn dood nog een keer uit. Bij het avondeten begint Jezus het brood te breken. Eindelijk

³⁶ Lampo, Hubert: *Notities bij De heks en de archeoloog* in Lampo, Hubert en Jacques Kersten: *Hubert Lampo, Informatie*. Amsterdam: Meulenhoff, 1986, p. 6.

³⁷ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960.

herkennen de leerlingen wie Hij is. Op dat moment krijgen ze een warm gevoel van binnen.³⁸

In de tekst zelf vinden wij ook deze verwijzing. Freek, Simone en Keldermans beelden de twee leerlingen uit, want ze spreken de hele tijd over Joachim Stiller, maar ze herkennen hem slechts voor het eerst drie dagen na zijn dood. Freek is de enige, die hem herkent wanneer Stiller overreden is en dood gaat. Freek verwijst naar de soldaat die bij het bomaanslag overleed en naar de twee leerlingen, die naar Emmaüs gingen:

*“Ofschoon ik slechts naar de vreemdeling kon staren, voelde ik naast mij de haast tastbare aandacht van mijn metgezellen, alsmede hun verbazing, als eens de verbazing van de twee te Emmaüs. Maar ik was de enige, wiens vreugdevolle verbazing tevens herkenning was, herkenning van de man die ik eens, na de chaos van een bominslag, te midden van stof en bloed, naast mij op het trottoir had zien sterven en die ik niet had kunnen helpen.”*³⁹

Een andere verwijzing naar de Messias figuur in de tekst is in de brieven te vinden. Hier is ook de vergelijking met de Jezus figuur te vinden. De brieven van Joachim Stiller, die Freek en zijn vrienden krijgen komen uit het verleden. Stiller beschrijft in de brieven de tegenwoordigheid of actuele gebeurtenissen en de toekomst of de situaties, die nog in de toekomst moeten plaatsvinden. Christus zelfs wist wat er in de toekomst zou gebeuren. Hij was zich bewust van zijn dood, van de kruisiging, van het verraad van Judas en van andere gebeurtenissen. Wij kunnen zeggen dat Jezus en misschien ook Joachim Stiller profeten waren.

Volgens Van Dale is een profeet: *“iemand die via God weet wat er in de toekomst zal gebeuren, en die daarover spreekt of schrijft.”*⁴⁰

Volgens deze definitie is het niet duidelijk of Joachim Stiller echt een profeet was, want wij weten niet op hij de toekomst via God voorspelt. In de tekst zelf werd hij niet als profeet genoemd.

³⁸ Bijbel en kunst: <http://www.statenvertaling.net/bijbel/luka/24.html> (toegang: 17.4. 2010)

³⁹ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhof, 1960, p. 145

⁴⁰ Van Dale Groot Woordenboek der nederlandse taal, tweede deel. Van Dale Lexicografie, Utrecht, 1984, p. 2260.

Verder kunnen we Joachim Stiller en Jezus vergelijken in de symboliek van de dood. Jezus werd gekruisigd en ook bij de dood van Stiller is hetzelfde symbool van het kruis te vinden. Stiller werd door een militaire auto overreden en zijn lichaam ligt op straat in een zodanig positie dat men zou kunnen denken dat hij gekruisigd is.

*“Het ongeschonden gelaat naar de nog prille zomeravondsterren toegewend, lag de dode met gespreide armen en machteloos geopende handen dwars over het tramspoor, als een sereen glimlachende Gekruisigde.”*⁴¹

Volgens het Bijbelverhaal werd Jezus na de kruisiging begraven, maar zijn lichaam is uit het graf verdwenen. Hij is uit de dood verrezen en heeft zich vertoond. De gelijkenis tussen Jezus en Stiller is hier duidelijk, hoewel hij niet werd begraven. Na het ongeluk werd hij naar het dodenhuis gebracht, waar zijn lichaam is opgeslagen. Freek en zijn vrienden willen dan later van Stiller afscheid gaan nemen. Wanneer ze bij het dodenhuis aankomen, is Stillers lichaam al weg, het is ook verdwenen. Het graf van Jezus is met een grote steen gesloten, toch is hij verdwenen. In het dodenhuis waar Stillers lichaam is opgeslagen zijn alle deuren op slot gezet. Maar in vergelijking met Jezus vertoont Stiller zich helemaal niet.

*“...ik vrees, dat wij onverrichterzake weer weg zullen moeten gaan. Niemand begrijpt wat er gebeurd is. Alle deuren waren op slot. De politie is in het dodenhuis nog volop in de weer (...) Verleden nacht, ten derde dage na zijn dood, is het lichaam van de man, ons bekend als Joachim Stiller, op onverklaarbare wijze verdwenen.”*⁴²

De mens verlangt naar de verzoening met de schepper door de komst van Messias. De verzoening betekent ook, dat de mens zich van de angst bevrijdt. Deze bevrijding komt dankzij de verschijning en dood van Joachim Stiller. Freek en Simone verliezen hun angst en voelen een soort van verlichting. Misschien, omdat alles voorbij was, omdat Stiller dood ging. Voor hen is Stillers dood een nieuw begin, ze kunnen nu rustig leven en hun kind opvoeden.

⁴¹ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 146.

⁴² Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 156.

*“Wij wisten intuïtief, dat alles nu voorgoed voorbij was. Wij wisten ook dat, dankzij Stillers bloed op de keien en in het tramspoor, de witte zomerwolken als grote karvelen met ontplooid zeilen veilig door een blauwer wordende hemel over deze wereld aan de rand van een onbegrijpelijk heelal zouden blijven voortdrijven.”*⁴³

Er kunnen verschillende motieven voor Stillers komst zijn. Hij kon als Jezus komen om de mensheid te redden. Stiller kon dus Freek helpen om zijn oorlogstrauma te overwinnen. Stillers dood vertegenwoordigt de inlossing van Freeks angsten. Na zijn dood voelt hij een soort van opluchting, vrede en rust van de ziel. Het leven van de mensen en hun zonden worden door de dood van Jezus ingelost. De mensheid wordt door hem gered. Wij kunnen zeggen, dat ook Freek door zijn Messias, Stiller, gered wordt. Over de komst van Joachim Stiller zegt Lampo:

*“Ik denk dat hij de bedreigde wereld wil redden, de mens die geen raad meer weet met gevaren die hij zelf in het leven heeft geroepen, tegen zichzelf beschermen.”*⁴⁴

De Messias archetype is niet de enige in *De komst van Joachim Stiller*. Er zijn er nog andere te vinden. Joachim Stiller, de centraal figuur, vertegenwoordigt ook de schaduw.

5.2.2. De schaduw

Een andere interpretatie voor de centrale figuur Joachim Stiller kan de archetype van schaduw zijn. Voor de Jungs archetypen kijk naar hoofdstuk 5.2. Om verder geestelijk te groeien, is de confrontatie en de ontmoeting met de schaduw heel belangrijk. De schaduw representeert de onbewuste inhoud, die uit het bewustzijn naar het onbewuste komen. De schaduw vertegenwoordigt onze andere ik, de tweede persoonlijkheid. Het is onze alter-ego. Het hoeft niet altijd slecht of boos te zijn, maar het is de tegenstelling van onze ik.

⁴³ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 156.

⁴⁴ Florequin, Joos: *Ten huize van...Hubert Lampo, Vorselaarse Baan 3, Grobbendonk*. Brugge, 1974
http://www.dbnl.org/tekst/lor01_01.htm (toegang: 18.4.2010)

Het is dus heel mogelijk, dat de schaduw van de figuur van Joachim Stiller bestond als gevolg van Freeks trauma van de oorlog en *naar het onbewuste werd verdrongen en plotseling onverwachts opgedoken is*.⁴⁵ Heel belangrijk voor ons is om onze schaduw te ontdekken en hem te accepteren. In *De komst van Joachim Stiller* moet de hoofdprotagonist, Freek, zijn oorlogse trauma accepteren en zich daarmee verzoenen.

Deze verzoening met de trauma is het hoofdthema van het boek. Eerst kan Freek de Stillerfiguur niet begrijpen en later kan hij Stiller als een deel van zijn psyche niet accepteren. Freeks confrontatie met de schaduw brengt hem in een soort van crisis. Freeks oorlogse trauma en daarmee verbonden problemen en angsten begint hij te overwinnen. Het is niet mogelijk om de schaduw altijd te overwinnen, maar men zal de existentie van de schaduw niet ontkennen, men zal de schaduw naar het bewustzijn brengen en hem accepteren. Met het accepteren van de schaduw van Stiller is Freek succesvol. Eerst leert Freek Stiller de schaduw kennen. Freek verzoent zich met de schaduw en later moet hij ook accepteren dat Stiller voor altijd in zijn leven zal zijn.

Stillers figuur en zijn komst staan centraal in het werk, want zijn komst is ook de komst van de schaduw. Dat was ook met zijn komst bedoeld. *De komst van Joachim Stiller* is eigenlijk Freeks tocht naar herkenning en aanvaarding van zijn gevoelens en angsten van de oorlog. Wij kunnen Freeks ontwikkeling volgen, zijn verandering in zijn meningen over de figuur van Stiller en ook hoe hij deze buitengewone ontmoeting met Stiller wil oplossen.

5.2.3. De anima

Verder in *De komst van Joachim Stiller* is het archetype van anima te vinden. De vriendin van Freek, Simone Marijnissen, vertegenwoordigt deze anima. Volgens Jung draagt elke man in zich een beeld van de ideale vrouw. Wanneer de man, de voor hem ideale, vrouw ontmoet, is het vaak de liefde op het eerste gezicht. Er komen beelden van het onbewuste naar het bewustzijn, daarom vindt de man de vrouw aantrekkelijk.

⁴⁵ Vašáková, Vendula: *Het magisch realisme in De komst van Joachim Stiller van Hubert Lampo en in De trein der traagheid van Johan Daisne*, Olomouc 2005, p. 17

Freeks leven leek vervelend en ongeladen, maar toen hij Simone ontmoette, veranderde zijn leven totaal. Dat Freek en Simone elkaar ontmoeten, is eigenlijk georganiseerd door Joachim Stiller. Simone begeleidt Freek door het hele verhaal, door Freeks confrontatie met Joachim Stiller, door zijn angsten veroorzaakt door het oorlogstrauma. Simone heeft een goede invloed op Freek, want ze is in staat hem te kalmeren en door haar liefde hem rustig te maken. Ze kan hem goed beschermen, hem kracht, motivatie en moed geven. Simone is voor Freek een vriend en ook liefde.

Vaak is de anima uitgebeeld als meer chaotisch of ongeboeid, maar dat is Simone niet. Ze is rustig en streeft naar vrede, orde en harmonie in haar en Freeks leven. Op het einde lukt dit, ze is zwanger en na de dood van Stiller voelt ze zich ook rustiger.

In het boek *De komst van Joachim Stiller* zijn de belangrijkste archetypen de messias-figuur en de schaduw. De messias-figuur lijkt op Jezus en de schaduw vertegenwoordigt de angst van de oorlog.

6. Interpretatie van de elementen van het magisch realisme in *De komst van Joachim Stiller*

In dit hoofdstuk is het de bedoeling elementen van het magisch realisme te interpreteren. Het gaat vooral over de parallel tussen Stiller en de Messias-figuur in de dood, de brieven, het boek en andere, en over mogelijke aanpassing van deze aan de archetypentheorie.

6.1. Joachim Stiller

De figuur van Joachim Stiller staat in het boek centraal, maar er wordt niet veel over zijn identiteit verteld. Wij kunnen alleen vermoeden, hoe oud hij is en waar hij vandaan komt. Als wij zijn naam onderzoeken en analyseren, dan kunnen wij constateren, dat hij van joodse herkomst afstamt. Volgens Freek is Stiller ook van joodse herkomst. Hier is de gelijkenis met Jezus te vinden, want Jezus was ook van joodse herkomst. Stillers blonde haren zijn een symbool voor argeloosheid, daarvan is het duidelijk, dat hij ook op een engel kan lijken.

*“Ik zou gezworen hebben, dat hij van joodsen bloede moest zijn, zijn blonde haren ten spijt en hij bewoog zich met een zo rustige en vanzelfsprekende volmaaktheid, dat ik plots aan een engel moest denken.”*⁴⁶

‘Joachim’ betekent: “*God richt op*”⁴⁷ en is van Hebreeuwse afkomst. De naam ‘Stiller’ komt uit het woord ‘stil’ en betekent iets wat kalm, rustig of vredig is. Wij kunnen zeggen, dat deze naam heel positief is en dat Stillers invloed na zijn dood op Freek goed door zijn naam vertegenwoordigd wordt.

⁴⁶ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 145.

⁴⁷ Betekenis en herkomst van de Voornamen: <http://www.bertdefriest.nl/voornamen.htm> (toegang: 11.5.2010)

6.2. De brieven van Joachim Stiller

De brieven, die Freek, Simone en Keldermans ontvingen, verbond deze drie mensen in een enge relatie. Alles is begonnen met de brief van Joachim Stiller, die Freek ontving. Hoe is het mogelijk, dat hij een briefje ontvangt, die bijna meer dan veertig jaren geleden verstuurd was - dus enkele jaren voor Freeks geboorte. Hoe is het mogelijk, dat de afzender (Joachim Stiller) wist, waar Freek woonde. En hoe is het mogelijk, dat de afzender weet, wat er gebeurd is en wat er in de volgende dagen zal gebeuren.

De eerste brief lijkt nog steeds als een grapje van Freeks collega's van de redactie te zijn. Lampo zelf wilde Freek in een ongewone situatie, in een slachtofferpositie plaatsen. Hij schreef erover in *Notities bij De heks en de archeoloog*, waar hij het verklaart:

*“Vaag dacht ik niettemin aan de mogelijkheid dat aan het einde zou blijken hoe Freek Groeneveld het te lijdzame slachtoffer was geworden van een practical joke door zijn collega's op de krant waar hij voor werkt.”*⁴⁸

Heel interessant is Freeks reactie op deze brief. Hij kan die brief niet logisch uitleggen, hij weet bijna niets over de afzender. Deze onzekerheid, deze onwetendheid van de afzender heeft het gevolg, dat zich Freek wrevelig voelt. Hij kan zich niet op gewone dingen concentreren, hij moet erover nadenken, Stillers brief is een obsessie geworden.

Hier is het duidelijk, dat Joachim Stiller de functie van een profeet overneemt, hij schrijft over de situaties, die nog zullen gebeuren of die al zijn gebeurd. Stiller weet dus over de toekomst van Freek en hun vrienden, hij beschrijft de volgende stappen in Freeks leven en hoe deze stappen voor Freek belangrijk zullen zijn. Omdat de brief veertig jaren geleden gestuurd werd, is het duidelijk, dat een gewone mens de toekomst niet voorspellen kan. Het gaat dus niet over een gewone mens, maar over een soort van profeet. Deze profeet lijkt op de Messias figuur, maar op dit moment (eerste brief) is dat niet evident, want de Messias komt om de mensen te redden.

⁴⁸ Lampo, Hubert: *Notities bij De heks en de archeoloog* in Lampo, Hubert en Jacques Kersten: *Hubert Lampo, Informatie*. Amsterdam: Meulenhoff, 1986, p. 6.

De schaduw als Jungs archetype vertegenwoordigt Freeks angst of trauma van de oorlog. De schaduw is meer gedetailleerd in hoofdstuk 6. Wat de schaduw betreft, wij kunnen zeggen, dat door deze eerste brief het innerlijk van Freek opgewekt wordt en dat zijn alledaagse leven verstoord wordt. De angst of het naoorlogse trauma is nog niet te zien.

*“Het was een onschuldige brief weliswaar, hieraan twijfelde ik geen moment, eerder vriendelijk zelfs, maar die mij met een gestalteloos onbehagen vervulde, daar het mij hinderde, dat een onbekende zich blijkbaar in mij bestaan zocht te dringen, zonder dat de sterk verdedigde grenzen, vol prikkeldraad, drakentanden en egelstellingen, die ik er omheen opgetrokken heb, in dit geval enige baat opleverden.”*⁴⁹

Simone ontvangt. De tweede brief van Stiller. Eerst denkt ze, dat Freek de auteur van de brief is. In deze brief schrijft Stiller weer over toekomstige gebeurtenissen, die weer met Freek verbonden zijn. In deze brief gaat het over het tijdschrift ‘Atomium’ en het stukje over Freek. Stiller is dus hier de profeet. Het is wel mogelijk, dat Stiller Freek en Simone wil koppelen. Het blijkt, dat daardoor Stiller ingrijpt in hun levens. Hij is iemand, wie het lot van Freek en Simone bepalen wil. Wij kunnen ongetwijfeld constateren, dat ook hier Joachim Stiller de Messias figuur is.

In de volgende brief aan Simone gaat het meer over de relatie tussen Freek en Simone. Hij schrijft dat Freek en Simone door hem de uitverkorene zijn en dat ze niet bang hoeven te zijn. Stiller is van mening, dat hij de enige persoon is, die ze het beste kent. Hij schrijft ook dat ze hun toekomstige relatie kunnen ontwikkelen en dat hun lot al klaarligt.

*“Wees niet bevreesd. Wat gebeuren moet, gebeuren. Of er u een lange tijd toe gegund zal worden, kan ik alsnog niet zeggen, ofschoon niemand u beiden kent, zoals ik u ken in hart en nieren.”*⁵⁰

⁴⁹ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 31.

⁵⁰ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 63.

Stiller is zich bewust van de voor Freek en Simone ongewone situaties en gebeurtenissen, die hij veroorzaakte. Hij weet dat uitverkorenen heel confuus zijn en hij wil ze door deze brief kalmeren. Het blijkt dat hij niet voor ze tot op zekere mate schadelijk kan zijn en dat hij goede bedoelingen heeft.

Stiller heeft hier de rol van een alweter, hij weet niet alleen alles over de toekomstige gebeurtenissen, maar ook alles over de innerlijke gevoelens en gedachtes van Freek en Simone. Hij is een bovennatuurlijke figuur en wij kunnen hem met een god vergelijken. De gelijkheid met de Messias figuur is hier evident.

Omdat Stiller al twee brieven aan Simone gestuurd heeft, verandert Freek zijn mening over de afzender. Eerst denkt hij dat het zijn collega's waren, nu denkt hij dat het de vrienden van Simone zijn, de Atomium-redacteurs. Freek kan deze brieven niet begrijpen, hij heeft een logische uitleg nodig. Daarom zoekt hij altijd een verantwoordelijke persoon. Iemand, wie de schuld kan overnemen.

*“De brief is natuurlijk onzin. Het is een grap van die vriendjes van je. Zij willen er ons laten inlopen, de sukkel. Ik heb het nu helemaal door, weet je.”*⁵¹

Freek kan zijn veronderstelling niet bewijzen, daarom laat hij één van de brieven onderzoeken, eerst door zijn vriend, later door een professor. Freek laat de brief analyseren op basis van het handschrift. De grafologie is de analyse van het handschrift in relatie tot de menselijke psychologie. Het gaat niet om een exacte wetenschap, want de grafologie kan niet op exacte berekeningen of testen te bewijzen zijn. Het gaat meer over het vermoeden.

Zijn vriend heeft de grafologie als hobby en is dus een leek op dit gebied. Hij concentreert zich op het schrift van Stiller en hij is van mening, dat de schrijver niet bestaat. Volgens hem is de schrijver iemand, die niet existeert, maar toch kan schrijven. Zijn verklaring is niet eenduidig, want hoe kan iemand schrijven, als hij niet bestaat? Er zijn twee mogelijke ophelderingen: Stiller kan dood zijn en dus existeert hij niet meer. Als gewone mens kreeg hij een goede opvoeding en dus kan hij schrijven. Volgens deze hypothese zou Stiller een mens zijn. Tweede mogelijke verklaring past aan het

⁵¹ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 64.

archetype van de Messias. Stiller existeert of existeerde niet in een voor ons begrijpelijke vorm. Wij kunnen zeggen, dat hij de brief schreef, maar wij weten niet, wie hij precies is. In een voor ons bekend vorm bestaat hij niet, Stiller vertegenwoordigt iets of iemand bovennatuurlijk.

Een Verder onderzoek wordt door een professor opgevoerd. Hier wordt niet alleen het handschrift maar ook het papier en de inkt onderzocht. Hij analyseert ook de ouderdom van de brief. Hij constateert, dat de brief werkelijk ongeveer veertig jaar oud is. Volgens deze professor bezit de schrijver een sterke en bijzonder evenwichtige persoonlijkheid.

*“...uw man niet alleen een verbijsterend sterke, doch tevens een onthutsend evenwichtige persoonlijkheid bezit (...) Hij is volkomen het tegenstelde van de abnormale, waar u hem blijkbaar voor houdt. Nooit tevoren heb ik een handschrift gezien, dat een zo volstrekte morele en geestelijke eenheid vertoont.”*⁵²

Een evenwichtige persoon schijnt kalm of rustig te zijn. Een sterke persoonlijkheid kan voor andere mensen een autoriteit zijn. Hier is ook de gelijkenis met de Messias figuur, met Jezus te zien. Jezus handelde rustig en voor zijn leerlingen was hij ook een autoritaire en deskundige man.

In de laatste brief die Freek ontving, deelt Stiller mede dat hij Freek graag wil ontmoeten. Door deze ontmoeting zou de hele situatie opgelost worden. Eindelijk schijnt de figuur van Joachim Stiller en zijn rol in Freeks leven een reëel beeld te krijgen. Simone denkt dat alles snel opgelost zal worden, maar Freek is hier sceptisch over.

*“Voor haar kon het raadsel worden opgelost. Ikzelf daarentegen bleef mij de hele tijd verdiepen in de vraag, tot welke nieuwe moeilijkheden en vage bedreigingen een eventuele ontmoeting met de onbekende aanleiding zou geven.”*⁵³

⁵² Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 87.

⁵³ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 142.

6.3. Het boek

Verder zijn de elementen van het magisch realisme bij een boek te vinden. Dit boek vindt Freek bij zijn vriend, antiquair Geert Molijn. Bij het boek wordt het titelblad gemist, de auteur en de titel zijn dus onbekend. Freek wil dat allemaal bestuderen, de boekdruk zou hem erbij helpen, want het boek is ongeveer in 16e of 17e eeuw ontstaan. Volgens Freek is het mogelijk dat de auteur een Duitse mysticus is.

*“Het moest een geschrift zijn van een of andere Duitse mysticus, vertaald in het beeldende, ofschoon ietwat kronkelig Nederlands uit de renaissance.”*⁵⁴

de inhoud bezit religieuze, apocalyptische kenmerken. Het middelpunt van de interesse van de anonus is de analyse en de verklaring van *de Openbaring van Johannes*. Hier is de uitleg van de Openbaring van Johannes nodig: De Openbaring van Johannes is het laatste boek van het Nieuwe Testament en er zijn verschillende toekomstige gebeurtenissen beschreven met behulp van symbolen, visioenen en allegorisch. Deze tekst is moeilijk te interpreteren, er zijn verschillende meningen hierover: Sommige wetenschappers zijn van mening dat de Openbaring niet de voorspeling van het einde van de wereld is. Ze denken, dat de Openbaring iets met een geloofscrisis te maken heeft. Deze crisis kon door de vervolging door de Romeinen veroorzaakt zijn.⁵⁵

De bedoeling van de schrijver was in het begin Freek in een slachtofferpositie door zijn collega's te laten plaatsen, maar hier verandert dat plan van de auteur. De Openbaring van Johannes is een voorspelling, het gaat over de Apocalyps, over het einde van de mensheid en de wereld. Wie?

*“...doch zonder gavaar voor misvatting door de auteur aangeraakt idee mij huiveren – dit namelijk, hoe de ondergang van de schepping zich door het ophouden van de tijd voltrekken zou.”*⁵⁶

⁵⁴ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 55.

⁵⁵ "Revelation to John." *Encyclopædia Britannica*: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/500324/Revelation-to-John> (toegang: 2.5.2010)

⁵⁶ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 56.

Freek ontdekt De naam en titel van het boek in de bibliotheek. Daar vindt hij hetzelfde boekje met de titel: *‘De Apocalyps, zijnde het Visioen van Johannes op Patmen. Uytgelegt ende verklaert door Joachim Stiller, Meester in de Theologie tot Augsburg.’*

⁵⁷ De figuur van Joachim Stiller leefde dus in de 17e eeuw, maar hij leeft ook in de tijd van Freek. Dat is geen toeval, dat de naam van Joachim Stiller in diverse tijdsperioden voorkomt. Joachim Stiller is een bovennatuurlijke figuur en het is wel mogelijk, dat hij onsterfelijk is. Daarom kunnen wij hem als een tijdreiziger noemen. In vergelijking met de Messias figuur, met Jezus, is er een gelijkenis. Jezus is natuurlijk geen tijdreiziger, hij overleed op het kruis, maar na de opstanding kan hij ook als een bovennatuurlijke figuur beschouwd zijn. Verder is de gelijkenis te vinden in de onsterfelijkheid. Hij is iemand, die nooit door zijn boodschappen en daden zal worden vergeten. Maar bij Stiller kunnen wij tot het besluit komen, dat hij alleen voor een klein groepje mensen bekend zal blijven. Die zullen hem later ook vergeten of willen vergeten.

Het archetype van de schaduw komt tevoorschijn bij de reactie van Freek wanneer hij de naam en titel van het boek uitvindt. Het is duidelijk, dat Stiller als auteur van het boekje voor hem een verrassing was. Plotseling wordt hij bleek, hij voelt zich ziek. Zijn ziekte is psychosomatisch, want het is veroorzaakt door geestelijke factoren, als reactie aan deze verrassing en de stress ervan.

“In elk geval wiegde eensklaps de vloer verraderlijk op en neer, ik voelde het bloed wegtrekken uit mijn gezicht, een weeë beklemming, of ik dadelijk zou gaan braken, omvatte tezelfdertijd mijn maag en mijn luchtpijp, terwijl mijn hart zo heftig bonsde, dat de slagen ervan als een doffe elastische gewaarwording op mijn trommelvliezen beukten.” ⁵⁸

De schaduw van Jung komt vaak in de vorm van stress of angst voor en is in de psychosomatische ziekte verborgen. De schaduw is het gevolg van naoorlogse trauma, maar het is ook het gevolg van de oorlog zelf, van verschillende oorlogse herinneringen.

Freek zelf vergelijkt dit gevoel, deze angst met een gebeurtenis van toen hij jonger was. Toen was hij getuige van een bombardement, maar hij werd niet gewond. Deze ervaring vergezelt Freek doorheen zijn hele leven.

⁵⁷ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 68.

⁵⁸ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 68.

*“En even vaag herinnerde ik mij, dat ik reeds eerder in mijn leven eenmaal een dergelijke haast dierlijke angst gekend had, helemaal op het einde van de oorlog, toen een raketbom in een verbijsterend gat van stilte de tram aan flarden reet, (...) Het leek wel of deze verschrikkelijke herinnering, die een nachtmerrie voor mijn verdere levensdagen zal blijven (...).”*⁵⁹

Die twee stukjes moeten geanalyseerd worden. In het eerste voorbeeld worden de lichamelijke kenmerken van zijn angst beschreven. Deze kenmerken van angst of stress zijn psychosomatisch en Freek stelt zich voor, hoe zijn lichaam door deze factoren beïnvloed wordt.

Het tweede voorbeeld beschrijft meer Freeks psychische toestand. Hij herinnert de oorlog en heeft hiervoor een even grote angst. Hij beschrijft deze angst als dierlijk. Onder het begrip ‘dierlijke angst’ kunnen wij verstaan, dat de persoon heel bang is om zijn of haar leven. Wij noemen deze angst als dierlijk, als de mens de controle over zijn rationele gedachten verliest en alleen aan redding denkt. Wij kunnen niet expliciet zeggen, dat de mens in zulke situatie ‘denkt’, want het verlangen naar het leven komt uit onze onbewuste. Hier is onze verstand aan de kant gesteld, want onze basisinstincten nemen de bovenhand. Deze instincten hebben is zowel iets natuurlijk oor beide mensen en dieren. Het gaat over de voor iedereen natuurlijke reflex, om zich te redden. Freek voelde deze angst voor de eerste keer toen hij het bombardement zag. Deze ervaring was toen zo sterk, dat hij hierdoor zijn hele leven beïnvloed werd.

6.4. Het telefoontje

Joachim Stiller communiceert met Freek en Simone niet meer alleen door de brieven of het boek, als een nieuw communicatiemiddel gebruikt hij de telefoon. Door de telefoon is het blijkbaar zo dat Stiller ook in de tijd van Freek leeft, want het is niet mogelijk uit het verleden te bellen. Stiller komt in verschillende tijdsperioden voor, door het boek rond 17e eeuw, door de brieven na de Eerste Wereldoorlog en nu door het telefoontje in het heden.

⁵⁹ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 69.

Stiller belt verrassend Simone op. Simone raakt in de schok, ze verwacht het niet. Stiller spreekt over Freek. Hij was van mening dat Simone hem niet alleen zou laten. Daardoor blijkt Stiller een zorgzame persoon te zijn, hij zorgt voor Freek en zijn gezondheid. Stiller is ervan overtuigd dat Simone een goede invloed op Freek heeft, daarom is het mogelijk, dat hij Simone opbelt. Hij weet, dat Simone nar zijn advies zal luisteren en ‘strooit geen zand in de ogen.’ Daardoor wil hij zeggen, dat het wel nodig is om niet bang te zijn en alles te accepteren, vooral de nieuwe situaties en dat ze zichzelf niet mag bedriegen.

*“Wat hij me vertelde, maar lang niet alles wat hij zei, drong volledig tot me door, zo was ik uit het lood geslagen, kwam hierop neer, dat ik het niet dapper van me was geweest, jouw verleden nacht aan je lot over te laten, dat jij je verschrikkelijk eenzaam en verdrietig voelde, dat wij nooit een mens aan de eenzaamheid mogen prijsgeven en dat ik mezelf geen zand in de ogen hoefde te strooien.”*⁶⁰

Joachim Stiller werd hier in de vorm van de schaduw vertegenwoordigd. Hij spreekt hier niet over de toekomstige gebeurtenissen. Freeks trauma of angst, die hij sinds de Tweede Wereldoorlog heeft, is ook hier te vinden maar niet zo expliciet. Stiller wil Freek kalmeren en hiervoor wil hij zorgen met het behulp van Simone.

Verder belt Stiller Freek op. Stiller is van mening dat Freek en Simone niet bang hoeven te zijn, dat hij voor ze geen dreiging is. Hij probeert ze te kalmeren, want ze zijn door angst en zorgen beheerst. Stiller lijkt hier weer op de Messias figuur, op Jezus. Jezus had ook een goede invloed op de mensen, hij streefde naar een rustig leven in vrede.

6.5. Het Klokkenspel

Bij het klokkenspel komt de figuur van Joachim Stiller niet expliciet voor. Freek en Simone weten dat dit ongewone concert iets met hem te maken heeft. De klokken van de kathedraal beginnen te spelen, wanneer het door niemand wordt verwacht. Ze

⁶⁰ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 77.

spelen in de nacht en de torenklok staat stil. Ook deze ongewone gebeurtenis proberen Freek en Simone logisch uit te leggen. Freek is van mening dat de klokken mechanisch spelen, maar opdat het hele klokkenspel zou spelen, hiervoor is er een klokkenspeler nodig. Maar hier was er geen. De klokken spelen altijd onverwachts, bijvoorbeeld als er iets iemand is gestorven. Maar de geluiden van het klokkenspel lijken meer op een nachtconcert. Freek en Simone zijn van de mening dat ze de enigen in de hele stad zijn die het horen.

Niemand in de buurt merkt ook maar iets op, dat het klokkenspel in ongewone tijd speelt.

Omdat de figuur van Joachim Stiller hier niet duidelijk te zien is, kunnen wij niet constateren, welke archetype hij hier vertegenwoordigt. De klokken zijn hier een voorteken, daardoor wordt er een grote gebeurtenis in de toekomst aankondigt: De komst van Joachim Stiller.

6.6. De kunstenaar

De kunstenaar werd door zijn donateur, een vriend van Freek, voorgesteld. Freeks vriend onderhoudt deze kunstenaar en daarom organiseert hij de tentoonstelling van zijn werken. De kunstenaar is mentaal ziek, hij is krankzinnig en labiel. Zijn donateur gedraagt zich niet goed tegenover hem, hij gebruikt de kunstenaar om rijker te worden. Daarvoor voelt Freek spijt en ontstaat er bij hem een gevoel van medeleven voor deze man. Op zijn tentoonstelling gebeurt er een ongeluk. Deze kunstenaar valt van het dak. Toen hij aan het sterven is, spreekt hij verrassend de naam van Stiller uit.

Hier komt Joachim Stiller niet eenduidig in de archetypevorm van de Messias figuur of de schaduw naar voren. Wij weten niet of er een verbinding was tussen de kunstenaar en Joachim Stiller. Het is wel mogelijk, dat de kunstenaar dezelfde ervaring met Stiller heeft als Freek en Simone. Wanneer de kunstenaar doodgaat, verlangt hij ernaar om een soort van mededeling uit te spreken. Welke mededeling dat ook is, dat kunnen wij slechts vermoeden.

6.7. De harlekijn in het zwart

Freek en Simone ontmoeten de harlekijn in het zwart in een circus. Ze bezoeken dit circus, want het circus wordt ‘Stiller’ genoemd. Freek is weer door deze ongewone ontmoeting verwonderd en hij wordt zenuwachtig. De harlekijn in het zwart treedt met twee clowns op, die hem bespotten. Freek voelt medelijden voor de harlekijn, want hij moet de grappen van de clowns verdragen. Tijdens één van hun artistieke nummers verschijnt de harlekijn hoog op de rekstok. Wanneer deze langzaam terug naar beneden komt, zweeft de harlekijn in de lucht en lijkt hij op een engel, op de boodschapper van de dood.

*“ (...) scheen hij als een aangrijpend schone, doch ontroostbaar trieste vogel door de ruimte te zweven (...). In die korte tijd doortrilde mij met onuitsprekelijke intensiteit het gevoel, dat hij een zwarte engel des doods was (...).”*⁶¹

Deze engel komt uit een grenzeloze wereld, die voor ons heel ver weg is, maar toch is Freek van mening dat hij deze wereld goed verstaat. Freek heeft een sterk gevoel dat de engel des doods voor hem gekomen is. Maar hij is niet bang, hij denkt dat eindelijk alle problemen hiermee worden daardoor opgelost.

6.8. De Amerikaanse soldaat

De Amerikaanse soldaat en zijn plotselinge dood bij het bombardement zijn de oorzaak van Freeks naoorlogse trauma. Hij was getuige van dit ongeluk en hij zag een Amerikaanse soldaat namens Joachim Stiller op sterven liggen.

Deze ervaring is het gevolg van alle angsten van Freek. Volgens Jungs theorie van archetypen is deze angst in de vorm van de schaduw in zijn onbewuste. Freek streeft ernaar om deze ervaring te onderdrukken. Wanneer Joachim Stiller verschijnt, heeft Freek geen idee van de naam van de soldaat. De naam is in zijn onbewuste en door de andere gebeurtenissen komt zijn naam op de voorgrond. De soldaat en deze ervaring uit

⁶¹ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 126.

de Tweede Wereldoorlog, deze angst, zijn in Freek verborgen. Om zich met deze trauma te verzoenen, moet Freek de andere Joachim Stiller ontmoeten en hem accepteren. Dan kan hij eindelijk vrede vinden.

*“Wie weet of de Stiller buiten mij inderdaad niet onafscheidelijk met de Stiller in mij verbonden is, zodat thans alles fataal in beweging komen moet...”*⁶²

6.9. De komst van Joachim Stiller

De komst van Joachim Stiller is niet alleen de titel van het boek, maar ook de climax ervan. Door zijn komst wordt alles opgelost, hij wordt dus door Freek en de anderen verwacht. Hier is het duidelijk, dat Joachim Stiller de Messias figuur vertegenwoordigt. De Messias wordt verwacht, iedereen wacht op zijn komst. Dezelfde situatie is ook hier te zien. De Messias is voor de mensen iemand die ze komt redden. Ook Freek hoopt, dat de ontmoeting met Stiller hem helpt en wij kunnen constateren, dat Freek ook een soort redding verwacht. Bij Freek gaat het om zichzelf weer vrij te voelen en natuurlijk verwacht hij de verlossing.

*“(...)waar ik misschien mijn hele leven lang met hartstochtelijk, schoon nooit bevroed ongeduld op gewacht had en wiens komst op mij de indruk van een langverbeide verlossing maakte.”*⁶³

6.10. De dood van Joachim Stiller

Wat de dood betreft, kunnen we de gelijkenis van Stiller met de Messias figuur goed terug vinden. Stiller overlijdt wanneer hij met Freek en de andere ontmoeten wil. Hij wordt door een legervrachtwagen overreden en zijn lichaam ligt in een dergelijk positie over de tramspooren dat men zou kunnen denken dat hij gekruisigd werd. De legervrachtwagen is hier symbolisch en is de aankondiger, de voospeller van oorlog. Het einde van Stillers leven is ook het einde van Freek naoorlogse trauma. Net zoals bij

⁶² Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 137.

⁶³ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 145.

de Messias figuur, bij Jezus die de mensheid redt, werd Freek door Stillers dood ook gered en hij vindt eindelijk vrede en opluchting.

6.11. De mogelijke verrijzenis

Naar Stillers dood is zijn lichaam uit het doodhuis verdwenen. Freek en zijn vrienden willen graag van hem afscheid nemen, maar ze vinden zijn lichaam niet. De gelijkenis hier met Jezus ligt in het verdwijnen van het lichaam. Dat gebeurt bij Stiller ook drie dagen na zijn dood. Alle deuren in het doodhuis waren op slot, het graf van Jezus is met een grote steen gesloten.

*“Verleden nacht, ten derde dage na zijn dood, is het lichaam van de man, ons bekend als Joachim Stiller, op onverklaarbare wijze verdwenen.”*⁶⁴

Jezus is volgens het christelijk geloof uit de dood verrezen. Of de gelijkenis met Jezus ook bij de verrijzenis van Stiller is, dat kunnen wij niet beslissen.

De komst van Stiller is voor de hoofdprotagonist een soort van redding. Eindelijk kan hij met zijn angsten verzoenen. Deze verzoening komt alleen met de hulp van de messias, van Joachim Stiller.

⁶⁴ Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960, p. 156.

7. Conclusie

Mijn bedoeling was om de elementen van het magisch realisme in *De komst van Joachim Stiller* terug te vinden. Het magisch realisme bij Hubert Lampo gaat uit de psychologie van C. G. Jung en zijn theorieën van de archetypen uit.

In het magisch realisme gaat het over de bovennatuurlijke, mystieke elementen, die de mens niet in alledagse leven kan begrijpen.

Bij de tekstanalyse heb ik drie archetypen namelijk de Messias figuur, de schaduw en de anima gevonden. de Messias en de schaduw waren de meest belangrijke archetypen voor mijn interpretatie . De figuur van Joachim Stiller staat in het middelpunt van het boek. allebei archetypen zijn in deze figuur te vinden. Stiller als de Messias lijkt op Jezus. Deze gelijkenis komt in verschillende vormen voor. Ik vond de gelijkenis in de brieven, het boek en bij de dood.

Het tweede archetype, de schaduw, is door de angst en naoorlogsetrauma van de hoofdprotagonist Freek vertegenwoordigt. De hoofdprotagonist moet zich met deze schaduw verzoenen en hierbij helpt hem de figuur van Joachim Stiller.

Dankzij de figuur van Joachim Stiller kan de hoofdprotagonist zich met zijn angsten eindelijk verzoenen. Deze verzoening komt eerst wanneer de hoofdprotagonist met Stiller wordt geconfronteerd. Daaruit vloeit dat door de komst van Stiller het onbewuste van Freek wordt gestimuleerd en hij dus later zijn trauma kan accepteren.

Voor mijn interpretatie was de kennis van de archetypen en van sommigen Bijbelverhalen nodig.

8. Résumé

The elements of the magical realism in *De komst van Joachim Stiller* by Hubert Lampo

In the beginning the author gives a brief definition of the magical realism, its development and history as its typical features. That is needed for the good understanding of this literary movement and for the interpretation of its elements. Give definition.

In the next chapter there are other literary movements described, which are close to magical realism: realism, surrealism, fantasy and mysticism in order to define the close relation and the influence on the magic realism.

The leading writers of magical realism in the Low countries were Hubert Lampo and Johan Daisne and, their work is the topic in 4th chapter a short summary the book is given in the 5th chapter .

Hubert Lampo found his inspiration in the psychology of C. G. Jung and his theory of archetypes. There are several archetypes found: Messiah, the shadow and the anima. The author of this paper focuses on the possible explanation and interpretation of the archetypes in the text.

Prvky magického realismu v díle *De komst van Joachim Stiller* od Huberta Lampa

V úvodu autorka definuje magický realismus, jeho vývoj, tak jako jeho typické znaky. To je nutné pro správné porozumění tohoto literárního směru a pro interpretaci jeho prvků.

V další kapitole jsou popsány další literární směry, které jsou blízce spjaty s magickým realismem: realismus, surrealismus, fantasy a mystika, abychom mohli určit jejich vztah a vliv na magický realismus.

V nizozemsky mluvících zemích byli hlavními představiteli magického realismu Hubert Lampo a Johan Daisne, jejichž život i krátký souhrn literárních děl je tématem v další kapitole. Dále autorka sumarizuje děj knihy *De komst van Joachim Stiller*.

Hubert Lampo se nechal inspirovat psychologií C. G. Junga a jeho teorií archetypů. V knize nelezeme několik těchto archetypů, např. Mesiáše, stín nebo animu. Autorka se zaměřuje na možné vysvětlení a interpretaci těchto archetypů v textu.

Literatuurlijst:

Primaire bronnen:

Lampo, Hubert: *De komst van Joachim Stiller*. Amsterdam: Meulenhoff, 1960.

Lampo, Hubert: *Příchod Joachima Stillera*. Přeložila Kamila Follová, Praha: Odeon 1981.

Secundaire bronnen:

Encyclopediën, bloemlezingen, scripties:

Alberts, Maria Elizabeth: *'n Eisoortige Afrikaanse Magiese Realisme na aanleiding van die werk van André P. Brink en Etienne van Heerde*. Universiteit van Johannesburg, 2005. (Master scriptie: Universiteit van Johannesburg).

Aken van, Paul: Hubert Lampo's magisch-realisme: romantische leugen? In P. de Keulenaer (ed.) *Hubert Lampo 50 jaar schrijverschap*. Brussel: Vubpress, 1994.

Bowers, Maggie Ann: *Magic(al) Realism*. London: Routledge, 2004.

Gorp, H. van: *Lexicon van literaire termen*, Leuven: Wolters-Noordhoff, 1991.

Lampo, Hubert: *Notities bij De heks en de archeoloog* in Lampo, Hubert en Jacques Kersten: *Hubert Lampo, Informatie*. Amsterdam: Meulenhoff, 1986.

Vašáková, Vendula: *Het magisch realisme in De komst van Joachim Stiller van Hubert Lampo en in De trein der traagheid van Johan Daisne*. Olomouc, 2005. (závětečná práce: Palackého Univerzita v Olomouci).

Tijdschriften:

Kooiman, M. & Winssen, T. van (1998). Een interview met Hubert Lampo. *Dossier, 1998*.

Wolde, Matthé ten. (1998). Tovenaar tussen hemel en aarde: Over leven en werk van Hubert Lampo. *Dossier, 1998*.

Webpagina's:

De Allegorie van de Grot:

<https://www.kuleuven.be/thomas/images/algemeen/vorderingsplan/bestanden/> (toegang: 11.5.2010)

Betekenis en herkomst van de Voornamen: <http://www.bertdefriest.nl/voornamen.htm> (toegang: 11.5.2010)

Bijbel en kunst: <http://www.statenvertaling.net/bijbel/luka/24.html> (toegang: 17.4.2010)

Bork, G. J. Van, e. a.: *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*: <http://www.dbnl.org/tekst/bork> (toegang: 5.4.2010)

Pyke Koch: <http://www.kunstbus.nl/kunst/pyke+koch.html> (toegang: 11.5.2010)

Florequin, Joos: *Ten huize van...Hubert Lampo, Vorselaarse Baan 3, Grobbendonk*. Brugge, 1974

<http://www.dbnl.org/tekst/lor> (toegang: 18.4.2010)

Gramatté, Walter: *Mondlandschaft (zwei Figuren im Kiefernwald)*: <http://www.zeno.org/Kunstwerke/B/Gramatt> (toegang: 8.5.2010)

Pyke Koch: <http://www.kunstbus.nl/kunst/pyke+koch.html> (toegang: 11.5.2010)

“Revelation to John.” in *Encyclopædia Britannica*:

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/500324/Revelation-to-John> (toegang: 2.5.2010)

Woordenboeken:

Máčelová, E. – van den Broeke, E. & Skopal, J.: *Česko-nizozemský slovník*. Praha: Leda, 2005.

Van Dale Groot Woordenboek der nederlandse taal. Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1984.

Anotace:

Jméno autora: **Simona Kučerová**

Název katedry a fakulty: **Katedra nederlandistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci**

Název diplomové práce: **Elementen van het magisch realisme in *De komst van Joachim Stiller* van Hubert Lampo/ Prvky magického realismu v *Příchod Joachima Stillera* od Huberta Lampa**

Vedoucí diplomové práce: **Dr. Lianne Barnard, M. A.**

Počet stran: **48**

Počet příloh: **0**

Počet titulů použité literatury: **19**

Klíčová slova: **magisch realisme, Hubert Lampo, Joachim Stiller, archetypen, Messias-figuur, schaduw, naoorlogsetrauma, verzoening, oplossing, dood, angst, verrijzenis, Jezus**

Krátká a výstižná charakteristika práce: **Kniha *De komst van Joachim Stiller* patří k magickému realismu, který vychází i z Jungovy teorie archetypů. Zde se jedná především o archetyp mesiáše a stínu, které se autorka snaží analyzovat a interpretovat.**